

אתגר הרווקות

האם הגדרת תופעת הרווקות כ'בעיה' עונה על צורך חברתי?

"התופעה של נשים רווקות המנהלות אורח חיים דתי שאינו נזקק לגבר, מכילה בתוכה אתגר ואפשרות, לפחות עבור מי שמבקש לגיטימציה חברתית למעורבות שווה של נשים בחיים היהודיים. סימונן של הרווקות כ'בעיה' מחליש את כוחה של אלטרנטיבה זו ומאשר מחדש את הסדר הדתי הקיים 'הלא בעייתי'"

חגית ברטוב

בהזמנות לשמחות ובהזדמנויות דומות לא מתייחסים אליך כאל בן אדם מבוגר ברשות עצמו עד שאת מתחתנת. זה בא לידי ביטוי בחגים, לא ירימו אליך טלפון להגיד לך חג שמח. מספיק שהרימו טלפון למשפחה, זה כולל אותך.

ובציטוט נוסף:

...השנה, אם את מדברת על סמליות, החלטתי שלקראת חנוכה הבא אני קונה חנוכייה. עד עכשיו לא הייתה לי חנוכייה, הייתי מדליקה פה ושם וגם לא הקפדתי להדליק כי אבא שלי מכונן עלי. השנה אמרתי:

צעירות בתפילה, גלילית ברכה, ניו יורק 1915
בידיש: "דמענה של נערה יהודייה, תפילות, מבוטה המתחנך - לא יהיו לשווא, לא יישארו ללא מענה"

בשנים האחרונות מעסיקה שאלת הרווקות הציבור הדתי. תחת כל עץ רענן ניתן למצוא סימפוזיון של אנשי חינוך ורבנים המעסיקים את עצמם בשאלה - איפה טעינו? איך קרה שיש כל כך הרבה רווקות ורווקים בציבור שלנו? ובעיקר - איך ניתן לפתור את ה'בעיה'? חשוב לציין כי רבים מהדיונים עוסקים דווקא ברווקות, ועוד אדרש לכך בהמשך. הדיונים על הרווקות מתקיימים בציבור הדתי; לא נתקלתי בדיון של אנשי חינוך חילוניים בשאלה זו, אף שאחוז הרווקות החילוניות אינו קטן יותר. ברור כי התפיסה הדתית, המקדשת את הנישואין ואת חיי המשפחה, היא הסיבה הראשונית לדיונים אלו, אך נדמה כי ריבוי הדיונים בנושא, והחרדה הגדולה העולה מהם, מבקשים תשובה עמוקה יותר לשאלה: מדוע? מה יש כאן שטורד כל כך את מנוחת החברה הדתית?

לכאורה, נדמה שסימפוזיונים אלה מתעניינים באושרן של הרווקות ובחייהן החסרים אהבה וילדים. למעשה, מעט מאוד נאמר על חייהן של הרווקות ועל המשמעות המורכבת של חיים אלו. הראשונה, ואולי היחידה, שעמדה על שאלת חייהן של הרווקות הדתיות הייתה חפציבה שטול. בכנס השני של "קולך" (קיץ תשס"א) היא הציגה מחקר שערכה בקרב רווקות ירושלמיות, מחקר שהתפרסם לאחר מכן מעל דפי כתב עת זה (דעות 11, אלול תשס"א). שטול הגדירה במחקרה את 'תהליך ההתרווקות' - תהליך שעבור נשים במהלך שנות רווקותן, כשהן מתמודדות עם הציפיות של החברה הדתית שהופנמו במהלך שנות חינוכן - 'אישה צריכה להינשא בגיל צעיר'.

אחת המראיונות אומרת לשטול את הדברים

הבאים:

הסופר עמוס עוז כתב בספרו האחרון 'סיפור על אהבה וחושך' את הדברים הבאים: מי שמחפש את לב הסיפור במרחב שבין היצירה לבין מי שכתב אותה - טועה: כדאי מאוד לחפש לא בשדה שבין הכתוב לבין הכותב, אלא דווקא בשדה שבין הכתוב לקורא. לא שאין מה לחפש בין הטקסט לבין המחבר - יש מקום למחקר ביוגרפי ויש מתק ברכילות [...] אבל תענוגות הרכילות אינם אלא צמר גפן ורוד מתובל בהר שלם של סיכר... (עמודים 38-39)

עמוס עוז מציע לקורא לא להחמיץ את ההזדמנות לבחון את הסיפור דרך עולמו הפנימי. המפגש של גיבורי הסיפור עם עולם פנימי זה יכול לשמש מזור לבדידות ולכאב. אני מבקשת להיתלות באילן גבוה זה כדי להבהיר משהו על דברי אלה: אני רווקה ומשום כך רבים יימשכו בוודאי לשאול את עצמם, אולי בצדק, על המרחב שבין הכתוב לבין הכותבת. ואולם, אני מזמינה את הקוראים לא להחמיץ את ההזדמנות לחפש את המרחב שבין הדברים הכתובים לעולמם הפנימי, וכפי שממשיך עמוס עוז:

"אל תשאל [...] זה מה שהולך אצל המחבר הזה? שאל את עצמך. על אודות עצמך. ואת התשובה תוכל לשמור לעצמך". (עמוד 40)

הדברים הבאים אינם יצירה ספרותית, גם לא מחקר אקדמי מלומד. אלה מחשבות והרהורים שמעסיקים אותי בשנים האחרונות, ונדמה לי שהם עשויים לתת כמה תובנות גם על החברה הדתית.

חגית ברטוב היא רכזת פרויקטים במרכז יעקב הרצוג.

חרדים למשפחה היהודית

שלומית איינהורן-הופמן, "חרדים למשפחה היהודית" (כרוז על בסיס התמונה "חתונה", מוריס אופנהיים, המאה ה-19) 2003

תועלת מציות לחוקיה. הוא זקוק פחות למוסדות חברתיים כמו מוסדות חינוך, חברה או דת, ומשום כך הוא יכול לערער על ההסדרים שעליהם מתבססים מוסדות אלו.

נדמה כי נשים שאינן נשואות מאיימות על החברה אף יותר מגברים שאינם נשואים. הביקורת הפמיניסטית טענה כי אף שניתן לומר כי המשפחה ממשרתת את שני בני הזוג והופכת אותם לחלק יעיל וציתן של החברה, הרי שהמשפחה, כמוסד פטריארכלי, משמרת את נחיתותה של האישה בחברה: האישה מקושרת באופן מובהק למשימות הביתיות ולאחריות על החלקים הפרטיים של החיים ולא על החלקים הציבוריים שלהם, הנחשבים בעיני החברה לבעלי ערך מרכזי.

הדיון המורכב של המחשבה הפמיניסטית על אודות החלוקה הבורגנית בין הפרטי והציבורי, והמשמעויות המורכבות של חלוקה זו, דורש מאמר נפרד. לעניינו חשוב לומר, כי אישה שאינה מחוברת באופן ישיר לתא משפחתי קונבנציונאלי, פורעת את הסדר החברתי הקיים ומערערת את יחסי הכוחות הקיימים בתוכו. כפי שראינו מדברי המרואיינת שצוטטו לעיל, החברה הדתית אינה יודעת כיצד להתייחס לאישה כשהיא לבד, היא אינה יודעת כיצד להזמין לאירועים משפחתיים, והיא מתקשה למקם את הנשים שאינן תואמות למימרה 'אשתו היא בית' – לאיזה בית, אם בכלל, שייכת אישה כזו?

אחת מהפונקציות שממלאת המשפחה היא הסדרת יחסי המין ומשטורם. בעולם הדתי חיי המין מכונים 'חיי משפחה', והם ממושטרים על ידי דיני הנדח. נשים שאינן נשואות מעלות את החשש לפגיעה בסדר המיני ולהתערעור של ההלכה ושל החברה כתוצאה מכך.

ערעור הסדר הדתי

הנקודה המעניינת ביותר בהקשר שלנו היא שאלת הסדר הדתי. סם הילמן, אנתרופולוג אמריקני-אורתודוקסי, ערך מחקר אנתרופולוגי בבית כנסת בקהילה אורתודוקסית מודרנית בארצות-הברית. בספרו "synagogue life" הוא טוען כי הדרך של נשים לזכות במעמד בבית הכנסת ודרכו בקהילה עוברת דרך בעליהן. טובות ההנאה של השתייכות לקהילה וקבלת מעמד בה נקנות לאישה דרך בן זוגה, המחויב בתפילה

אלטרנטיביות מעין אלה, וכולם מבקשים להטות את בחירת הרווקות לאפיק יחיד ובלעדי של 'אושר' – הנישואין.

מה, אם כך, מטריד את החברה הדתית (ובמובנים רבים, את החברה הישראלית כולה)? טענתי היא, כי בעיני החברה הדתית, אישה שאינה מחוברת אל תא משפחתי פורעת את הסדר החברתי, את הסדר המיני ואת הסדר הדתי, ומשום כך היא מאיימת על יציבות החברה. זו הבעיה אשר מטרידה את רוב אנשי החינוך והרבנים העוסקים בסוגיה זו.

ערעור הסדר החברתי

הפילוסוף הסוציאליסטי פרידריך אנגלס טען, כי המשפחה היא כלי שבו שומרת החברה על הסדר החברתי הקיים. לפיכך, קיום המשפחה הוא אינטרס של המעמד השליט, המבקש לשמר את שליטתו בחברה ואת הציות של חבריה לכללים ולחוקים התומכים בסדר החברתי הקיים.¹

במאמר בחוברת 'דברים' שיצאה לאחרונה על ידי מרכז יעקב הרצוג, הצביע אריאל פיקאר² על כך שעצירות וצעירים דתיים שאינם נשואים נוטים לחפש אפשרויות דתיות ורוחניות שונות, בעוד זוגות נשואים מבקשים את היציבות והקונפורמיות.

משמעות הדברים היא, כי מי שאינו נשוי מאיים על יציבות החברה, משום שהוא מפיק פחות

אין מה לעשות, זה לא משהו זמני כל כך, אני לא תחת חסותו של אבא שלי, זה עכשיו החיים שלי ואני לא חיה באוויר.

כפי שהסבירה שטול באותו מאמר, ציטוטים אלו מעידים על היחס שמגלה החברה למשמעות חייהן של הרווקות: גם אם הן עברו את גיל השלושים, הן עדיין נחשבות בעיני החברה הקרובה לנספח של הוריהן; גם אם חייהן האישיים עשירים והן בעלות קריירה מוצלחת, תואר גבוה באוניברסיטה או שהן תלמידות חכמים, עדיין הן נתפסות כילדות. באופן דומה, רבות מהרווקות תופסות כך את עצמן: הן נזהרות מלבנות את חייהן הדתיים באופן עצמאי, כפי שהן נזהרות מלבנות את ביתן הפיזי – כך למשל ההימנעות מלקנות מכונת כביסה, כפי שמסבירה מרואיינת אחרת. הרווקות מפנימות את התפיסה החברתית האומרת שאישה אינה הופכת לאישה עד שלא תינשא ותקים את ביתה. קולה של החברה הופך לקול פנימי מתסכל הגורם לתחושת חסר עמוקה.

השאלה המעניינת אותי היא, מדוע יש לחברה הדתית צורך להתייחס (במודע או שלא במודע) אל הנשים הרווקות כאל ילדות, כאל גורם לא עצמאי בחברה? במובן מסוים, היחס כלפי כלל הנשים בעולם ההלכה הוא כאל ילדות, כגון ההלכה שנשים, כמו ילדים, אינן נספרות למניין (בתפילה). ואולם, נשים נשואות זוכות בהילת הבגרות דרך בן זוגן, בעוד הרווקות, שלהן אין סדר 'מבגר', נותרות בעיני החברה 'ילדות'.

למי אנו דואגים?

אני מבקשת להתבונן במשמעות הסמויה של הדיונים והסימפוזיונים העוסקים בשאלת הרווקות. האם הם מביעים דאגת-אמת לאושרן של הרווקות, או שמא זוהי דאגה ליציבותה של החברה? שכן, אם בראש דאגותיה של החברה עומד אושרן של הרווקות, היא בודאי תשמח עמן בכל בחירה שתסב להן אושר, כמו למשל חיים זוגיים ללא נישואין (תוך מציאת ההסדרים ההלכתיים הכרוכים בכך), אימהות חד-הורית, או חיים עצמאיים ללא בן זוג או ילדים, תוך סיפוח חיים מקצועיים והתפתחות רוחנית-אישית. 'אושר' הוא מושג סובייקטיבי, שנובע סאפיו ומצרכיו של כל אינדיבידואל. נדמה לי שאף לא אחד מהסימפוזיונים מציע בחירות

כפועל יוצא ממציאות חייהן של הרווקות, ולא דווקא מתוך עמדה מרדנית או ביקורתית, מתערער סדר החיים הדתי המקובל, וממילא מתפתחות אפשרויות חדשות דתיות-נשיות.

בציבור ובריטואלים דתיים ציבוריים. יותר מכך, הוא טוען כי עובדה זו קושרת בין בני הזוג ומחברת ביניהם כיחידה חברתית אחת.³ העובדה כי גברים הם הנשאים המרכזיים של הריטואל הציבורי היהודי בבית הכנסת, כמו גם בבתיהם, נכונה כמובן גם לחברה הדתית בישראל, שבה גברים מזכים את נשותיהם (ואת בנותיהם או את אימותיהם) ב'מי שברך' כמו גם בקידוש, בהבדלה וכיו"ב.

הדברים המובאים לעיל, שאמרה המרואיינת במחקרה של שטול, ולפיהם היא החליטה השנה לקנות חנוכיה, מעידים על ההכרה של הרווקה בכך שחיי הרווקות שלה אינם פסק זמן קצר בין בית-אביה לבית-בעלה. היא מחליטה להפוך את חייה מחיי המתנה פסיביים לחיים דתיים אקטיביים, המסומלים בקניית חנוכיה.

זהו חלק מתהליך ההתרווקות, כפי שכינתה זאת שטול. תהליך זה מאלץ נשים דתיות לשנות סדרים דתיים מקובלים. בניגוד לנורמה הדתית המקובלת שנשים אינן מדליקות נרות חנוכה (גם אם הן רשאיות מבחינת ההלכה), נאלצת הרווקה הדתית להדליק נרות חנוכה בעצמה כדי לחגוג באופן מלא יותר את החג. כך, נשים שאינן נשואות נאלצות לקדש בעצמן בערב שבת או להבדיל בצאת השבת, ולקבל על עצמן מצוות נוספות שגברים עושים עבור נשותיהם, בנותיהם ואמותיהם. אני משתמשת במילה 'נאלצות' משום שבעבור נשים רבות, אין זו בחירה הבאה מתוך תפיסת עולם פמיניסטית-דתית, אלא זהו אילוץ הנובע ממציאות חייהן.

ואולם, מציאות זו יוצרת סדר דתי חדש. הריטואלים הדתיים הופכים לחלק מעולמן הדתי והאישי של הנשים, ללא הזדקקות לגבר. כך, כפועל יוצא ממציאות חייהן של הרווקות, ולא דווקא מתוך עמדה מרדנית או ביקורתית, מתערער סדר החיים הדתי המקובל, וממילא מתפתחות אפשרויות חדשות דתיות-נשיות.

את פמיניסטית בשפע את רווקה

הסיסמה הפמיניסטית המוכרת, 'האישי הוא הפוליטי', אומרת כי החוויה האישית היא גם עניין פוליטי. מתוך החוויה האישית יוצאת המחשבה הפמיניסטית אל התובנות הפוליטיות. באופן דומה, עשויות רווקות דתיות לבחון את

החוויה האישית של חייהן אל מול הנורמות הדתיות המקובלות בחברה הדתית, ולערער על תוקפן. הצורך לקיים ריטואלים דתיים בעצמן מעלה אצל נשים רבות את השאלה: מדוע אין זה הנוהג המקובל בחברה הדתית כולה? החוויות הדתיות של הרווקות הופכות לחלק אינטגרלי מעולמן הדתי והן מבקשות לשמר אותן גם כאשר לא יבצעו מאילוח.

נדמה כי חייהן של רווקות מציבים בלב החברה הדתית אלטרנטיבה, אשר בה נשים מקיימות חיים דתיים עצמאיים. זוהי אלטרנטיבה בעייתית עבור הממסד הדתי, הנאבק במגמות של מעורבות של נשים בריטואלים דתיים.

הדיונים הרבים המתקיימים בציבור הדתי מכנים פעמים רבות את תופעת ריבוי הרווקות בתואר - 'בעיית הרווקות' (בין בכותרת הדיון ובין במהלכו, כחלק משגרת הדיבור). סימון תופעת הרווקות כ'בעיה', כדבר שלילי, מרחיק את הרווקות מהחברה הדתית והופך את חייהן ללא-רלוונטיים עבור החברה. הסימון השלילי יוצר משוואה: אישה רווקה = אישה שמקדשת על היין = בעיה, עובדה המרחיקה נשים מבחירה במועד בחיים דתיים עצמאיים - הרי אף אחת לא רוצה להכניס את עצמה למשוואה זו ולהפוך ל'בעיה' או ל'אישה לבד'. הסימון של חיי הרווקות כחיים בעייתיים הופכת את התופעה הרווחת של נשים המקיימות חיים דתיים עצמאיים, לתופעה שולית וזמנית. גם ההתייחסות לרווקות כאל ילדות, ממקמת אותן באופן דומה, במקום שאינו רלוונטי עבור נשים נשואות 'בוגרות'.

ייתכן גם כי הדגשת חוסר האושר בחייהן של רווקות מסייעת לחיזוק המשוואה: נישואין = אושר, ומאשרת את מוסד הנישואין כאלטרנטיבה יחידה. בכך יש התעלמות ממגבלותיו של האושר האנושי, מגבלות הקיימות גם, ואולי במיוחד, בתוך חיי הנישואין.⁴

אינני טוענת שחייהן של רווקות נטולים תסכולים וכאב אישי. כאמור, הרווקות הן חלק מהחברה ומשום כך הן מפנימות את ערכיה ורבות מהן מבקשות לעצמן את האישור החברתי המגיע עם החתונה, ואת האושר המובטח שבחיי הנישואין. ואולם, יש להבין כי

לא מדובר בשאלה הפרטית של כל רווקה כשלעצמה, אלא בתופעה חברתית אשר יש לה היבטים חשובים עבור כלל ציבור הנשים. המנגנונים החברתיים החוששים (במודע או שלא במודע) משינוי ביחסי המגדר, מונעים מהחברה, ומהנשים בתוכה, את האפשרות להיבנות ולהיתרם מהיבטים מסוימים שחיי הרווקות יכולים להציע לה. התופעה של נשים-רווקות המנהלות אורח חיים דתי שאינו נזקק לגבר, מכילה בתוכה אתגר ואפשרות עבור כלל החברה, או לפחות עבור אותו חלק המבקש לגיטימציה חברתית למעורבות שווה של נשים בחיים היהודיים הציבוריים והפרטיים. סימון של הרווקות כ'בעיה' מחליש את כוחה של אלטרנטיבה זו, ומאשר מחדש את הסדר הדתי הקיים 'הלא בעייתי'. עובדה זו, כך נדמה לי, מחלישה את המאמצים שנעשים בחלקים של החברה הדתית למצוא דרכים להרחבת האקטיביות הדתית של נשים. חשוב, אם כך, למצוא דרכים חדשות לדון בסוגיית הרווקות ולראות אותה כתופעה מורכבת המכילה בתוכה היבטים שונים, שמהם ניתן ללמוד על החברה הדתית ולפתח בה אופקים חדשים ואפשרויות הטמונות בעולמנו היהודי.

לאה גולדברג כתבה שיר העוסק בגילוי העצמי שאישה עוברת דווקא כשהיא לבדה. אצטט מתוכו:

אם תִּרְאֵנִי עֶכְשָׁיו
לא תִּכְרִי אֶת תְּמוֹלִיךְ -
אֲנִי הוֹלֶכֶת אֵלַי
בְּפָנִים שֶׁבִּקְשָׁתָּ לִשְׁאֹל
כְּשֶׁהֲלַכְתִּי אֵלֶיךָ

בהשאלה ניתן לומר כי הרווקות שהולכות אל עצמן מוצאות את הדרכים שביקשנו לשווא. ■

1. ראו: Friedrich Engels (1820-1895), *The Origin of the Family, Private Property and the State*, Chicago 1902.
2. אריאל פיקאר, 'משפחה וזוגיות בזמננו', דברים - יחדות מים רבות לה, בחוצות מרכז יעקב הרצוג, עין צורים תשס"ג, עמודים 19-21.
3. ראו: Samuel C. Hellman, *Synagogue Life* 1979 p. 71.
4. ראו עמית חזן, הויב השותק, דעות 16 (סיון תשס"ג), עמודים 43-42.